

MUZEUL ÎN CONTEXTUL PREOCUPĂRILOR LEGATE DE PREZERVAREA PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL

Corina Bejinariu

În contextul social actual, una dintre problemele care se pune cu multă acuitate este cea a păstrării identității culturale amenințate de valul uniformizator al proceselor de mondializare/globalizare ce se manifestă la nivelul societății, sub presiunea factorilor economici și a expansiunii tehnologiei informaționale. În acest sens, ne putem întreba care sunt mecanismele ce permit menținerea specificității socioculturale; categoric, un rol esențial revine componentelor patrimoniului cultural specific diferitelor țări. Ultimele demersuri ale UNESCO demonstrează importanța acordată prezervării și valorificării patrimoniului cultural imaterial ca formă de expresie a identității naționale. Încă din 1998 a fost lansat programul privind protejarea patrimoniului cultural imaterial, demers fundamentat pe recunoașterea tendinței de omogenizare culturală ce se manifestă în numeroase sectoare ale vieții cotidiene și care amenință forme de expresie culturală considerate unice. Mai mult, la cea de a 32-a Conferință generală, din octombrie 2003, UNESCO a adoptat *Convenția pentru salvarea patrimoniului cultural imaterial*, menită să completeze primele sale demersuri din anul 1972 când s-a adoptat *Convenția pentru protejarea patrimoniului mondial, cultural și natural*. Actul normativ adoptat în 2003 este un instrument juridic care are putere de lege între părți.

Pe linia inaugurată de UNESCO prin politica sa privind patrimoniul cultural, alte organisme au pus în practică demersuri orientate spre același scop; astfel, ICOFOM (Comitetul Internațional pentru Muzeologie) a abordat, la întâlnirea anuală din 2004, problematica referitoare la „Muzeologie. Patrimoniul tangibil și intangibil”, organizând, în același timp, și un simpozion internațional pe această temă, punctele de vedere exprimate fiind publicate în ICOFOM Study Series din anul respectiv. Potrivit orientărilor formulate de acest organism, patrimoniul intangibil este în mod particular asociat cu muzeele, monumentele, centrele de documentare și siturile memoriale. Referindu-se în mod special la rolul muzeelor și al muzeologiei, în cadrul acestor manifestări s-a accentuat faptul că acest rol constă în responsabilitatea pentru înregistrarea și transmiterea patrimoniului intangibil care este, prin asemenea demersuri, „materializat” și „muzealizat” independent de timp și spațiu.

Vorbind despre o categorie specială a patrimoniului sunt necesare câteva precizări terminologice, acestea permițând o mai bună decriptare a conținuturilor reale acoperite de acest concept al „patrimoniului imaterial”. În genere, se apreciază, în literatura de specialitate, că patrimoniul imaterial vizează resursele

naturale și, respectiv, resursele culturale¹; restrângerea doar la a doua categorie înseamnă ignorarea unor aspecte importante legate de chestiuni precum biodiversitatea mediului, ansamblul cunoștințelor derivate din modalitățile concrete de raportare a omului la acesta.

Dintr-o altă perspectivă putem considera că „imaterialul (sau intangibilul)” sunt termeni aplicabili celei mai intime părți a patrimoniului nostru cultural; acest caracter intim al imaterialului este conferit de o anumită pudoare, întrucât nu se dezvăluie direct primului venit². Dintr-o asemenea perspectivă de percepere derivă și anumite dificultăți metodologice legate în special de competențele punerii în valoare a acestui patrimoniu; este necesar un dialog real cu comunitățile deținătoare, ele fiind în măsură să ne livreze sau nu mesajele disimulate în fiecare reprezentare simbolică a imaterialului.

Pe de altă parte, în delimitările sale terminologice André Desvallées³ arată că nu trebuie să se facă o separare arbitrară între ceea ce este material și ceea ce nu este. O asemenea delimitare ar conduce la ignorarea faptului că, spre exemplu, toate artefactele presupun ele însele o parte de imaterial. Perspectiva muzeologică se fundamentează asupra unei percepții a „imaterialului” ca emanație a materialului; potrivit opiniei autorului menționat anterior, „imaterialul” nu poate exista și nu poate fi expus fără mărturii tangibile (artefacte sau specimene naturale)⁴. Ca atare, nu numai elementele ce pot fi atribuite transcendenței, fiind caracterizate în primul rând ca aparținătoare dimensiunii „spirituale” a umanității (rituri, practici, reprezentări, obiceiuri), intră în categoria patrimoniului imaterial; sigur că religia și sacrul sunt acceptate drept componente esențiale ale imaterialului, nefiind însă sigurele. În acest punct este necesar ca noțiunea de „imaterial” să fie completată cu semnificațiile termenului „intangibil”; acesta suplimentează conotațiile primului concept, introducând ca forme ale patrimoniului non-material, semnificațiile, contextul social și afectiv al obiectelor expuse în muzee. De altfel, este unanim acceptată constatarea că muzeele sunt pline de obiecte (elemente ale patrimoniului material) care sunt suporturi ale patrimoniului imaterial. În relația sa cu muzeul această categorie specială a patrimoniului cultural cunoaște o dublă valorizare: fie este acceptat ca veritabil obiect de muzeu, fie este considerat ca simplă documentație. Se pare că, în cele din urmă, așa cum opinează specialiștii domeniului, noțiunea de „patrimoniu imaterial” este pertinentă pentru toate formele de patrimoniu: mobil sau imobil, material sau imaterial, creativ sau

¹ Amar Galla, *Questions-réponses sur le patrimoine immatériel*, în *Les nouvelles de l'ICOM*, nr.4/2003, p.4.

² Jean-Aimé Rokotoarisoa, *Le patrimoine immatériel, avons-nous vraiment le droit?*, în *Les nouvelles de l'ICOM*, nr.2/2004, p.11.

³ A. Desvallées, *La museologie et les catégories de patrimoine immatériel. Questions de terminologie à propos de intangible heritage/patrimoine immatériel et patrimoine intangible*, în *ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement*, p. 7, vezi http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf

⁴ *ibidem*

evolutiv⁵. Referindu-se la câmpul muzeologiei speciale, literatura de specialitate definește, spre exemplu, muzeologia etnologică drept o știință care nu este consacrată obiectelor, colecțiilor muzeelor etnologice, ci relațiilor dintre oameni și obiecte⁶. Pe o poziție similară se situează și antropologul Arjun Appadurai, care vorbește despre „viața socială a lucrurilor”, respectiv Igor Kopitoff ce face referiri la „biografia culturală a obiectelor”⁷. Practic, asemenea poziționări ne plasează direct în miezul noțiunii de patrimoniu cultural imaterial, dezvoltând câteva coordonate ce structurează conținuturile reale ale acestui patrimoniu. Prin demersul nostru ne propunem o analiză a modului în care muzeul, prin funcțiile și componentele activității sale specifice, este legat de această problematică a patrimoniului cultural imaterial.

Pornind de la premisa potrivit căreia conceptul de „patrimoniu” este dominat de concretizările sale materiale, considerăm că patrimoniul imaterial este o componentă nu mai puțin importantă pentru oricare dintre civilizații. Acceptând muzeul în postura de prim deținător al patrimoniului material este firesc să ne întrebăm care este însă rolul ce revine instituțiilor muzeale în toată această aventură a păstrării multiplelor identități culturale și în ce măsură ele pot susține un asemenea demers imperativ. Care este rolul pe care muzeul îl poate deține în colectarea, conservarea, prezentarea și interpretarea patrimoniului imaterial. Pentru un asemenea demers considerăm că este oportun să reamintim definiția muzeului, în ultimele sale accepțiuni, recunoscând faptul că acestea au cunoscut o evidentă evoluție de-a lungul timpului. Ca instituție fără scop lucrativ, aflată în serviciul societății și a dezvoltării sale, deschisă publicului, muzeul cercetează produsele materiale ale omului și mediului său, colectează, conservă, comunică și expune în scopul informării, educării și delectării⁸. În abordările actuale asupra problematicilor și metodologiei muzeologiei există două direcții principale: 1) muzeul conferă prioritate omului asupra obiectului; 2) patrimoniul este un instrument în serviciul omului și a societății. Trebuie să remarcăm, în acest sens, faptul că, într-o foarte mare măsură, instrumentalizarea la nivel socio-cultural a patrimoniului revine, îndubitabil, instituției muzeale. Actualmente se consideră că un bun muzeu este mai mult decât o colecție, foarte bine conservată, de obiecte documentate, interesante îndeosebi pentru experți. Ca atare, muzeul trebuie să devină un discurs, cu o importantă contribuție în domeniul cunoașterii și al informării.

Generic vorbind, patrimoniul cultural imaterial cuprinde practicile, reprezentările și expresiile, cunoștințele și abilitățile care generează la nivelul comunității, grupului sau indivizilor un sentiment de identitate sau de continuitate. Procesul de transmitere din generație în generație presupune recrearea permanentă

⁵ Amar Galla, *op.cit.*, p.4

⁶ Aleš Gačnik, *Ethnological Museology of Intangible Heritage. The Culture of Masking in Museums*, în ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement, http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf

⁷ *Ibidem*

⁸ Definiția apare în *Status de l'ICOM*, vezi <http://www.icom.museum/status.html>

a formelor patrimoniului imaterial, ceea ce arată diversitatea dar și caracterul vulnerabil al acestuia. Ca atare, grija pentru acest patrimoniu este mai mult decât necesară întrucât fără continua reînnoire a acestuia „societatea umană riscă să se dezarticuleze ... căci patrimoniul cultural imaterial este creat și recreat de fiecare generație, îi întreține viața, îi dă un sentiment de coeziune și continuitate, hrănind memoria colectivă a unui grup social”⁹.

Prin Decizia privind *Tezaurile umane vii* adoptată la cea de a 142 sesiune a Comisiei Executive din 1993, UNESCO recomandă statelor membre dezvoltarea și implementarea unor strategii pe termen lung care să urmărească conservarea (colectare, înregistrare și arhivare) și revitalizarea valorilor tradiționale. De asemenea, în urmă cu un deceniu același organism a lansat un vast program denumit *Memoria lumii*, ce viza în prima fază salvarea patrimoniului documentar, fiind extins ulterior și la formele culturii imateriale. Actualmente se vorbește tot mai mult despre faptul că înregistrarea și conservarea patrimoniului imaterial va constitui o importantă contrapondere la mișcările de globalizare și omogenizare a culturii.

Pentru a putea înțelege în ce măsură muzeul are competențele necesare prezervării patrimoniului imaterial se impune o sintetică prezentare a categoriilor acestui patrimoniu, care, potrivit specialiștilor, se structurează astfel:

- expresiile, fixate sub o formă tangibilă, ale culturii sau modurilor de viață tradiționale specifice unei comunități date (ritualuri religioase, economie tradițională, moduri de viață, etc). Aceste expresii conservă întreaga lor valoare atât timp cât rămân vii în cultura sau economia comunității căreia aparțin.

- toate expresiile individuale sau colective lipsite de forme tangibile: limba, memoria, tradiția orală, muzica tradițională orală. Unele dintre aceste forme de expresie sunt considerate „capodopere” de UNESCO, un exemplu constituindu-l patrimoniul oral al populației Zapara din Ecuador și Peru.

- semnificațiile simbolice și metafizice ale obiectelor care constituie patrimoniul material. Aceste semnificații derivă din istoria lor, din interpretările pe care le suscită, din capacitatea acestor obiecte de a servi ca legătură între trecut și prezent.

Autorul acestei clasificări, Giovanni Pinna¹⁰, consideră că muzeele pot aduce o contribuție notabilă la conservarea patrimoniului relevant de aceste două categorii prin mijloace de înregistrare și transcriere. Dar, procedând astfel se produce o transformare a patrimoniului imaterial în patrimoniu material, deși prezervarea istorică și culturală este posibilă numai în această manieră. Plasate însă artificial într-o lume exterioară, rupte fiind de comunitatea lor de origine, aceste expresii culturale vii suportă un proces de fosilizare, nemaifăcând obiectul nici unei transmiteri și pierzându-și astfel calitatea de patrimoniu. În egală măsură, și în ceea

⁹ Conferința din 7 oct. 2002 susținută de Mohamed Bedjaoui la Academia Română cu tema: *Identitatea națională și patrimoniul cultural imaterial. Reflexii UNESCO asupra protejării patrimoniului universal*

¹⁰ G. Pinna, *Le patrimoine immatériel et les musées*, în *Les nouvelles de l'ICOM*, nr4/2003, p.3

ce privește cea de a treia categorie muzeele cunosc o implicare profundă; prin demersurile specifice (selectarea și achiziționarea obiectelor, conservarea, interpretarea istorică și științifică, expunerea) muzeul contribuie la investirea obiectelor cu o sferă semantică ce este comunicată ulterior publicului vizitator. Categorie însă, obiectele generează și alte posibile interpretări, percepția vizitatorului fiind influențată nu numai de normele socio-culturale comune ci și de un cadru de referințe particular.

În viziunea UNESCO patrimoniul cultural imaterial poate fi definit ca incluzând toate formele culturii tradiționale, populare sau folclorice, creații colective ale unei comunități date; bazate pe tradiție, aceste creații sunt transmise oral sau gestual, fiind modificate periodic prin procese de recreere colectivă. Este extrem de importantă această ultimă subliniere dacă luăm, de exemplu, dansul ca expresie a patrimoniului imaterial; de fiecare dată când este performat dezvoltă semnificații diferite, uneori înregistrând o pierdere a autenticității istorice în practica curentă. Domeniile de expresie acoperite de sfera semantică atribuită prin definiția UNESCO vizează deci: limbile, literatura orală (mituri, cântece, jocuri, genealogii), artele spectacolului și practicile corporale (ritualuri, practici sportive), cunoștințe și abilități (referitoare la natură și cosmologie, practici medicale și culinare, artizanat tradițional, tehnici de producție), respectiv formele narrative în întreaga lor diversitate¹¹. În toate aceste domenii actul creator se exprimă prin cunoștințe și tehnici ce depășesc procesul concret al confecționării unui obiect.

Din prezentarea conținuturilor pe care le acoperă noțiunea de patrimoniu imaterial devine tot mai evident faptul că muzeele trebuie să dobândească metode, competențe și cunoștințe noi¹² în vederea prezentării formelor de expresie specifice acestui patrimoniu. Aceasta întrucât nu este vorba doar despre artefacte sau obiecte care sunt studiate și prezentate publicului, ci despre persoane și culturi vii, a căror cercetare trebuie aprofundată. Actualmente este tot mai frecvent abordată problematica privitoare la natura vie și transnațională a patrimoniului cultural imaterial. Din punctul nostru de vedere, credem că trebuie făcută distincția între „expresii culturale vii” ca forme ale patrimoniului imaterial și elementele conservate la nivelul memoriei colective care nu mai cunosc performări curente, dar care trebuiesc „repertoriate și depozitate” chiar sub forma unor structuri narrative (folclor, etnologie, istorie orală). În acest punct intervine necesitatea unei abordări interdisciplinare a elementelor acestui patrimoniu; din punct de vedere etnografic/etnologic „recuperarea” tradițiilor, mare parte trecute în sectorul pasiv al memoriei colective, este un imperativ de maximă actualitate care contribuie din plin la înregistrarea, transcrierea, deci prezervarea formelor patrimoniului imaterial. Orientarea paseistă este însă un demers unilateral și limitativ, ca atare, se

¹¹ *L'UNESCO: le patrimoine culturel immatériel*, în Les nouvelles de l'ICOM, nr.4/2003, pp.4-5

¹² Nguyen Van Huy, *Le patrimoine culturel immatériel au Musée d'ethnologie du Vietnam*, în Les nouvelles de l'ICOM, nr.4/2003, p.5

impune structurarea antropologică a cercetării acestui patrimoniu, prin canalizarea interesului și asupra formelor derivate din interacțiunile prezente ale omului cu societatea și mediul ambiant. Este evident însă că una dintre cele mai importante competențe ale muzeului, reclamate de obiectivul prezervării patrimoniului imaterial, se referă la imperativele cercetării formelor de expresie specifice acestei categorii patrimoniale. La ora actuală, în virtutea dezvoltării științei și a noilor tehnologii, „obiectul muzeal”, în sensul său strict material, nu mai constituie axa principală a cercetării în sfera demersurilor instituționalizate.

În spațiul românesc suntem obișnuiți să considerăm că principala caracteristică a elementelor patrimoniului imaterial este „tradiționalitatea” lor; pornind de la această constatare, trebuie să precizăm că așa-numita cultură folclorică este principala depozitară a expresiilor acestui patrimoniu. Ca atare, mediul în care se regăsesc „deținătorii” elementelor patrimoniului imaterial, denumiți în politica culturală a UNESCO „tezaure umane vii”, este, în principal, ruralul. Din nefericire, în România la ora actuală nu există o strategie reglementată juridic privind modalitățile concrete de prezervare și valorificare a patrimoniului cultural imaterial. Sigur, la nivelul cercetării precum și al instituțiilor abilitate în acest sens, există o preocupare pentru înregistrarea (audio, video) formelor considerate arhaice, păstrate în memoria colectivă. Este cazul, spre exemplu, a numeroaselor ritualuri și obiceiuri trecute în sectorul pasiv al memoriei comunității; tot în acest context pot fi amintite specii folclorice versificate a căror existență este înregistrată doar la nivel diegetic. Caracterul lor pasiv atrage atenția asupra necesității repertorierei și conservării acestora; cercetarea etnologică trebuie însă completată prin demersuri de antropologie culturală, care presupun și investigarea prezentului și a formelor derivate din raporturile umane cotidiene. Aceasta întrucât viața numeroaselor schimbări și inovații în structura elementelor de patrimoniu poate fi uneori scurtă și, ca atare, cercetarea, documentarea și evaluarea constantă este extrem de importantă.

În genere, faptele de cultură populară reclamă, așa cum spuneam, un examen interdisciplinar, acesta fiind însă un demers destul de greu de realizat, ce necesită stăpânirea simultană a mai multor discipline sau măcar a unor cunoștințe temeinice din sfera acestor discipline¹³. Natura socială a elementelor patrimoniului imaterial este indubitabilă; ca atare, studierea acestora nefundamentată pe un demers interdisciplinar transformă efortul de interpretare într-unul parțial, amenințat de o anumită superficialitate¹⁴.

Actualmente se vorbește tot mai mult despre faptul că acest patrimoniu este amenințat de o uniformizare culturală ce are cauze multiple: mondializarea, procese migraționale, degradarea mediului, industrializarea, exodul rural, etc. Dacă patrimoniul cultural material este destinat să supraviețuiască mult timp producătorilor

¹³ I. Șeuleanu, *Cercetarea faptelor de cultură populară: examenul interdisciplinar*, în *Revista de Folclor și Etnografie*, nr.3-4/1996, p.226

¹⁴ *ibidem*, p.230

și comandatarilor săi, în ceea ce privește patrimoniul imaterial acesta este mult mai legat de soarta creatorilor săi, iar perenitatea sa constă, așa cum am văzut, în transmiterea orală. Ca atare se impun măsuri adecvate de prezervare, precum și un cadru legislativ optim care să reglementeze această activitate. Potrivit politicii culturale a UNESCO recomandările privind criteriile după care se structurează demersurile de prezervare a patrimoniului imaterial pot fi sintetizate după cum urmează:

- protejarea formelor de expresie care sunt în pericol și sunt amenințate de o dispariție iremediabilă. Aceasta poate însemna o pierdere a semnificației în interiorul culturii contemporane, respectiv o pierdere a autenticității istorice în practica curentă.

- respectarea imperativelor reprezentativității și excepționalității specifice în procesele de selectare și colectare a elementelor patrimoniului intangibil.

- condiționarea locală/regională, în virtutea faptului că trăsăturile distinctive ale elementelor acestui patrimoniu reflectă o școală particulară, o regiune, o minoritate sau identitate etnică.

- conformarea la criteriul calității performanței a unei producții, manifestări, sau a unei expresii culturale¹⁵.

Categoric plasarea muzeului în serviciul societății implică o importantă dimensiune educativă pe care această instituție trebuie să o satisfacă; se pune problema dacă patrimoniul imaterial poate fi un vector al acțiunii culturale și educative. Atunci când tratează problematica acestui patrimoniu, muzeele se confruntă cu o dublă dificultate: aceea de a pune în context colecțiile vechi, respectiv de a aborda cu pertință tematici de maximă actualitate¹⁶. Este evident faptul că misiunea pedagogică a muzeului nu trebuie să se limiteze la simple vizite școlare sau organizarea unor ateliere pentru copii, preponderent orientate spre însușirea unor abilități manuale. Având ca obiectiv fundamental prezervarea patrimoniului cultural, muzeul trebuie să identifice acele forme de adresabilitate către publicul școlar care să permită, pe de o parte, satisfacerea acestui obiectiv, iar, pe de altă parte, să răspundă nevoilor specifice grupului țintă.

Din experiența noastră în activitatea cu elevii putem aminti ca formă de colaborare cu o importantă dimensiune educativă coordonarea acelor demersuri ce au în vedere elaborarea unor proiecte de conservare în vederea participării la competiții pe teme de cultură și civilizație organizate la nivelul învățământului liceal. În ultimii patru ani am coordonat câteva echipaje de elevi în vederea realizării unor asemenea proiecte, susținând, prin aceste activități, implicarea muzeului atât în acțiuni specifice de prezervare a patrimoniului imaterial cât și în educarea elevilor privind necesitatea acestui deziderat. Propunându-și, în principal,

¹⁵ Susie Chung Yun Shun, *Museums and Intangible Folk Heritage in the Republic of Korea*, în ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement, vezi http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf

¹⁶ Amar Galla, *op.cit.*, p.4

teme legate de viața spirituală a comunităților rurale elevii s-au confruntat, într-o primă fază, cu problematica modalităților concrete de realizare ale unui proiect de conservare. În consecință, am procedat la informarea acestora cu privire la etapele ce se impun, precum și la metodologia implicată în elaborarea unui asemenea proiect. Respectând rigoarea științifică a demersurilor etnologice, elevii au elaborat ghiduri de interviu pe problematica aleasă, efectuând ulterior deplasări în teren pentru aplicarea acestora și culegerea informațiilor. Uzitând de mijloacele audio și video, ei au înregistrat materiale direct legate de subiectul abordat, dar și elemente conexe acestuia (aspecte legate de habitat, structură etnică, etc.). Prin acțiunile lor, au realizat o documentare aplicată materializată printr-o lucrare teoretică, dar și prin alte instrumente menite să susțină ideea unui proiect de conservare (de exemplu înregistrarea video a unei șezători, sau a unei secvențe din ceremonialul nupțial, seturi de fotografii cu gospodării și anexe vechi, cu portul specific zonei). Pe lângă activitatea de cercetare, s-a procedat și la forme de valorificare a temei investigate; pe lângă prezentarea lucrărilor teoretice, au fost realizate expoziții în școală cu obiecte (elemente de interior țărănesc, instrumentar gospodăresc, de port popular, etc.) colectate de elevi, precum și pliante cu privire la potențialul etnografic al zonei cercetate. Credem că prin acest gen de activități muzeul poate deveni mai prezent în viața comunității locale, iar deschiderea spre public poate îmbrăca și alte forme decât demersurile expoziționale. Mai mult, dobândirea unor cunoștințe privind metodologia de cercetare, sau a unor informații despre viața comunităților tradiționale demonstrează funcția educativă a muzeului, care oferă și o abordare extra-școlară prin familiarizarea cu elementele patrimoniului imaterial.

Considerăm că pentru perspectivă se impune ca muzeele să aibă o implicare mai consistentă în tot ceea ce presupune problematica patrimoniului cultural imaterial, în primul rând impunându-se o strategie elaborată la nivelul Ministerului Culturii, care să fixeze cadrele generale privind modalitățile concrete de prezervare și valorificare a acestui patrimoniu.

THE MUSEUM IN THE CONTEXT OF PRESERVATION ACTIVITIES OF THE INTANGIBLE HERITAGE

Summary

The article propose a few teoretical approaches of intangible heritage. Equally, we have tried to present the way in which the museum, through his specific functions, could be implied in the actions of presentation and capitalization of intangible heritage.

We have considered necessary the approach of this categorie of cultural heritage since this is the direction of action impose by the cultural politics of UNESCO.